

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ELEKTRON TİCARƏTİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5608.01 - “Mülki hüquq; sahibkarlıq hüququ;
ailə hüququ; beynəlxalq xüsusi hüquq”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: **Rafael Namiq oğlu Quliyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şükür Məhəmməd oğlu Yusifov

Rəsmi opponentlər:

hüquq elmləri doktoru, dosent
Zaur Əlirza oğlu Məmmədov

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Rüfət Akif oğlu Göyüşov

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Ofelya Əbilhəsən qızı Mahmudova

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 07 aprel 2023-cü il tarixli 3-50/3-1-1-66/2023 sayılı əmri əsasında Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.44 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

hüquq elmləri doktoru, dosent
Turqay İmamqulu oğlu Hüseynov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əlizadə Qurbanəli oğlu Məmmədov

Elmi seminar

hüquq elmləri doktoru, professor
Adel Həsənoviç Abdullin

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tədqiqat işinin aktuallığı mülki (xüsusi) hüquq münasibətlərində subyektlərin iştirakının yeni üsullarından istifadəni nəzərdə tutan bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə müəyyən edilir. Bu üsullardan biri də məlumatların ötürülməsi və saxlanılmasının xüsusi üsullarından istifadə də daxil olmaqla elektron məlumat mübadiləsi vasitəsi ilə ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsidir. Müasir dövrdə informasiyanın ötürülməsi insan fəaliyyətinin ən mühüm sahəsidir və bu sferada aydın hüquqi tənzimlənmə tələb olunur, həmçinin aktiv informasiya mübadiləsinə getdikcə, daha çox insan cəlb olunduqca onun əhəmiyyəti daha da artır. İnformasiya qısa müddətdə mal və xidmətləri müşayiət etmək, müqavilələr bağlamaq, hadisə və faktları təsdiq etmək üçün zəruri vasitəyə çevrilmişdir. Qlobal kommunikasiyanın müasir texnologiyaları iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən qeyri-maddi nemətlərin yaradılması prosesinin elektron formada mövcud olmasına imkan verir. Bir-birindən xeyli məsafədə yerləşən çoxlu sayda insanların birgə işinin təşkili, bir-biri ilə birbaşa əlaqə yaratmaq imkanı, şəxsi mülahizə ilə qeyri-maddi aktivlərin tam sərbəst hərəkəti mümkündür.

Məsafədən asılı olmayaraq qarşı tərəflər arasında qarşılıqlı əlaqənin mümkünlüyü ümumilikdə qarşılıqlı əlaqənin elektron formalarının, xüsusən də biznes fəaliyyətinin üstünlüyünü təmin edir. Şübhəsiz ki, inkişaf etmiş kompüter və kommunikasiya infrastrukturunu müasir dövlətin uğurlu sosial-iqtisadi inkişafının, vətəndaşların işgüzar fəallığının əsas amillərindən birinə çevrilmişdir. Bu amil müasir dövrdə elektron ticarətin getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməsini şərtləndirir. Onun inkişafı o qədər önəmlidir ki, dünyanın ən böyük şirkətlərinin əksəriyyəti ənənəvi oflayn bizneslə müqayisədə elektron ticarətdən də istifadəyə üstünlük verir.

Ən nüfuzlu tədqiqat şirkətlərinin (Gartner, Forrester, IDC Research, Insider Intelligence) son hesabatlarına görə *"internet vasitəsi ilə pərakəndə satışların həcmi intensiv şəkildə artan tempdə"*

inkışaf edir".¹ Müqayisə üçün qeyd edək ki, "2021-ci ildə bu rəqəm 4.9 trilyon ABŞ dolları, 2022-ci ildə 5.54 trilyon ABŞ dolları olduğu halda 2025-ci ildə isə 7.38 trilyon ABŞ dolları olması gözlənilir, bu göstərici 2019-cu ilin rəqəmləri ilə müqayisədə 50% artım deməkdir".²

Qeyd edilən statistik məlumatlar yaşadığımız dünyada elektron ticarətin həyatı əhəmiyyətinin və cəmiyyətin bütün üzvlərinə hansı səviyyədə təsir etdiyinin göstəricisidir. Belə olan halda elektron ticarətin daha təkmil, zamanın tələblərinə cavab verən səviyyədə hüquqi tənzimlənməsi obyektiv bir zərurətə çevrilir. Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi həm də milli təhlükəsizlik məsələsi kimi meydana gəlməkdədir.

Artıq XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq bütün dünyada bu və ya digər şəkildə elektron ticarətlə bağlı qanunvericilikdə olan ziddiyyətlərin sayı xeyli artmışdır. Əslində informasiya münasibətlərinin kağız daşıyıcıdan elektron formaya keçməsi idarəetmə və istehsal formalarının dəyişməsi ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlərdə baş verən dəyişikliyi əhəmiyyətinə və miqyasına görə üstələmişdir. Ənənəvi münasibətlərin keyfiyyətə fərqli bir formaya çevrilməsi, informasiya dövriyyəsinin genişmiqyaslı xarakteri onu dərk etməyə səbəb olmuşdur ki, mövcud tənzimləmə və hüquq mühafizə təcrübəsi qlobal kommunikasiyanın elektron informasiya şəbəkələrində inkişaf edən işgüzar münasibətləri tənzimləmək üçün yetərli deyil. Demək olar ki, hər bir dövlət bu gün bu problemlə üzləşir, onların bir çoxu artıq bu sahədə qanunvericilik islahatları aparıb. Azərbaycan Respublikasında (bundan sonra – AR) informasiya və elektron ticarət sahəsində münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik ənənəsinin olmaması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Mövcud qanunvericilik bu qəbildən olan problemlərin həlli üçün açıq şəkildə kifayət etmir:

¹The Top E-Commerce Analysts for E-Commerce Technology (Nov 1, 2021): [Electronic resource] / <https://is.gd/Ya226t>

²Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2027 (in billion U.S. dollars) // E-Commerce> Key Figures of E-Commerce, February 6, 2024: [Electronic resource] / <https://is.gd/vbQbjj>

hüquq texnikasında boşluqlar mövcuddur, parçalanmış tənzimləmə var, elektron formada ticarət sahəsində rəqabətin stimullaşdırılması və sahibkarlıq azadlığının təmin edilməsi problemli səviyyədədir, informasiya sistemlərində əvvəllər hüquqa məlum olmayan subyektlər və obyektlərdə informasiya və hüquqi təsir üsulları meydana çıxır, ənənəvi hüquq münasibətləri yenidən qurulur və yeni sosial münasibətlər və əlaqələr yaranır.

Sadalanan problemlər hüquqi xarakterlidir və onların həll edilməsinə ehtiyac vardır. Kompleks yanaşma isə ilk növbədə nəzəri və praktiki sahədə mövcud olan boşluqların və problemlərin konkret müəyyən edilməsini tələb edir. Elektron ticarət sahəsində təkmil qanunvericilik sisteminin formalaşması üçün ən aktual sahələrdə, xüsusilə də elektron müqavilələrin bağlanması, elektron imzadan istifadə və elektron ticarət sahəsində təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi sferalarda yeni, daha çevik və zamanın tələblərinə uyğun yanaşmalara üstünlük verilməli və bu istiqamətdə hüquqi islahatlar aparılmalıdır. Son dövrlərdə müxtəlif beynəlxalq təşkilatların ekspertlərinin bu sahəyə diqqətinin daha da artması³ da mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Elektron ticarətin sürətli inkişafı ona gətirib çıxarır ki, istər beynəlxalq ticarətdə, istərsə də daxili bazarda getdikcə artan əməliyyatlar tək sənəd tərtib etməklə və ya sənədlərin mübadiləsi yolu ilə deyil, müqavilə tərəflərinin öz iradələrinin ifadəsi üçün imkan yaradan xüsusi informasiya mühitində aparılır.

AR-in dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası istər-istəməz yerli şirkətlərin nəinki xarici, həm də daxili bazarlarda müvafiq texnologiyalardan istifadəsini şərtləndirir. Elektron ticarətin inkişafı AR Prezidentinin aktlarına əsasən dövlət siyasətinin ən vacib sahələrindən biridir.⁴

³Эксперты обсудили проблемы регулирования электронной торговли в странах Содружества (Экономика 19 октября 2022): [Электронный ресурс] / <https://is.gd/gFlNMJ>

⁴Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri // 06 dekabr 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir (18 iyul 2023-cü il tarixədək olan dəyişiklik və əlavələr): [Elektron resurs] / <https://is.gd/m5k2Jn>; 2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında

Elektron dövriyyənin qanunvericiliklə tənzimlənməsi onun istifadəsi praktikasından xeyli geri qalır ki, bu da ciddi həm nəzəri, həm də praktiki problemlər yaradır. Hər hansı yeni münasibətlərin əsaslı və məntiqi hüquqi tənzimlənməsi olmadıqda həm bu münasibətlərin, həm də bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına mane olan sui-istifadələr və digər praktiki problemlər yaranır. Elektron ticarətlə bağlı münasibətlərin kifayət qədər hüquqi tənzimlənməməsi müəyyən hərəkətlərin əqd və ya müqavilə kimi qiymətləndirilməsində çətinliklərə, hüquqi mahiyyəti bu icra üsuluna zidd olan əməliyyatların elektron formada həyata keçirilməsi cəhdlərinə, müvafiq münasibətlərə qeyri-münasib subyektlərin cəlb edilməsinə səbəb olur.

BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransının (UNCTAD) B2C e-kommersiya indeksində AR 151 dövlət sıralamasında yalnız 68-ci yerdədir. Bu yerləşmə ilə qonşu dövlətlərdən – Gürcüstan (46) və Ermənistandan (66) da geridədir.⁵

Bu problemlər AR-in hüquq sisteminin müxtəlif sferalarında meydana çıxır, bununla əlaqədar olaraq bəzi hüquq sahələrində elektron əməliyyatların tənzimlənməsinin optimallaşdırılmasına yönəlmiş qanunvericilik islahatları aparılmalı, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi öyrənilməli və istifadə edilməli, bu sahədə mühüm beynəlxalq aktlar ratifikasiya edilməlidir.

Elektron sənəd və elektron imza institutlarının nisbi yeniliyi və onlardan istifadənin çoxşaxəli olması hüquqi təriflərin, yanaşmaların və hüquqi tənzimləmə üsullarının uyğunsuzluğuna səbəb olur. Bu səbəbdən xarici təcrübənin öyrənilməsi qaçılmazdır. AR-də elektron imza institutunun 20 ilə yaxın qanunvericilik əsasının olmasına baxmayaraq daxili hüquq təcrübəsində elektron imzadan istifadə ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsində dövlətin rolu və elektron

rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı // 26 sentyabr 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir (14 iyun 2019-cu il tarixədək olan dəyişiklik və əlavələr): [Elektron resurs] / <https://is.gd/5gOcqs>

⁵UNCTAD B2C e-commerce index 2018 focus on Africa // United Nations 2018. - 21 p.: [Electronic resource] / <https://is.gd/SvH8lb>

imza subyektlərinin münasibətlərini müstəqil şəkildə tənzimləmək qabiliyyəti haqqında fəal müzakirələr davam edir.

Elektron ticarətdə müqavilələr və elektron imzadan istifadə və bu münasibətlərin mülki-hüquqi tənzimlənməsi məsələləri hələ də elmi dairələrdə, hüquq ictimaiyyətində aktiv müzakirə predmeti olaraq qalmaqdadır. Mövcud hüquqi boşluqlar və konfliktlər həm də ondan irəli gəlir ki, tədqiq olunan sahədə mövcud qanunvericilik yetərinə inkişaf etməmişdir, başqa sözlə, qanunvericilik aktlarının sayı belə azdır, bundan əlavə bir sıra beynəlxalq hüquqi aktlar ratifikasiya olunmamışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə elektron ticarət əsasən beynəlxalq xarakter kəsb edir. Bu gün reallıq ondan ibarətdir ki, mövcud daxili qanunvericilik açıq-aydın şəkildə texnologiyanın sürətli inkişafı, mülki dövriyyənin dinamikası ilə ayaqlaşa bilmir və çox vaxt bu sferada müqavilə tənzimlənməsinə maneələr yaradır.

Yuxarıda qeyd edilən hüquqi problemləri nəzərə alaraq vurğulamaq gərəkdir ki, tədqiqat işinin aktuallığı həm də onunla bağlıdır ki, həm nəzəriyyədə, həm də praktikada aydın və birmənalı mövqe və rəylərin olmamasına rəğmən qanunverici elektron ticarət sahəsində ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılması üçün səmərəli həll yolları da qəbul etməkdə gecikir.

Ortaya çıxan bir çox problemlər mülki, informasiya və digər hüquq sahələrinin hüquqi müddəaları nəzərə alınmaqla həll edilə bilər, lakin informasiya texnologiyalarının inkişaf tempi müasir biznes fəaliyyətində əldə edilən nəticələrin praktiki tətbiqinin qanunvericilikdə müəyyən edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə qabaqlayır. Bu cür hüquqi boşluqlar informasiya məkanından istifadə edərək hüquqla mühafizə olunan ictimai münasibətlərə xələl gətirən çox təhlükəli əməllərin törədilməsinə səbəb olur. Ümumiyyətlə, elektron ticarətin inkişafı təhlükəsizliyin təmin olunması ilə tərs mütənəsbidir, yəni birinci nə qədər çox inkişaf edirsə, təhlükəsizliyə təhdidlər də bir o qədər artır. İqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarından istifadənin başlanması ilə, demək olar ki, eyni vaxtda informasiya mühitində təhlükəsizlik məsələləri müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi çox geniş istiqamətlərə malik olsa da, tədqiqat işi onun predmetində

də müəyyən edildiyi kimi mülki (xüsusi) hüquq məzmununda araşdırılır. Qeyd edilənlər dissertasiya mövzusunun aktuallığını müəyyənləşdirir, onun tədqiqat obyekti kimi seçilib kompleks şəkildə araşdırılmasını zəruri edir.

Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi məsələsinin tədqiq olunmasında AR-in ticarət tərəfdaşları və AR ilə oxşar hüquq sistemində olan ölkələrdəki elmi tədqiqatlara xüsusi önəm verilir. Belə ki, D.V.Kofeynikov, A.G.Serqo, D.M.Oqorodov, D.V.Tuyeva, D.M.Kublyakova, S.V.Vasilyev, N.V.Krisanova, İ.S.Yevdokimova, N.A.Dmitrik, A.V.Şamrayev, A.P.Vərşinin, V.M.Yelin, A.K.Jarova, İ.L.Baçilo, L.A.Sergiyenko, Y.L.Paperno, N.V.Minenkova, R.O.Xalikov, İ.R.Saliyev, P.Heyer, M.Puppis, R.L.Markus, A.Savin, V.Y.Moçyonov, İ.Y.Bıstrenina, N.V.Kozineç və başqa alimlərin bu istiqamətdə apardığı tədqiqatlar yüksək elmi dəyəri ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, Moçyonov, V.Y. "Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi". Hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya, Moskva, 2006, 175 s.; Saliyev, İ.R. "Rusiyada elektron ticarətin mülki-hüquqi tənzimlənməsi: müasir hüquqi model". Hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya, Kazan, 2013, 198 s.; Kozineç, N.V. "Transsərhəd elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri". Hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya, Moskva, 2017, 209 s.; Bıstrenina, İ.Y. "Elektron ticarət". Moskva: Daşkov və K nəşriyyatı, 2019, 90 s.; Kofeynikov, D.V. "BRICS ölkələrinin elektron ticarətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi". Hüquq elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya, Moskva, 2017, 209 s. və s.

AR-də elektron ticarətlə bağlı aşağıdakı əsərlər nəşr edilmişdir: Əkbərov, M.Q. "Elektron kommersiya". Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, - 2011. - 212 s.; Məcidli, S.T. "İnternet hüququ və etikası": Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və Təhsil, - 2013. - 224 s.; Əliyev Ə.Q., Abbasova V.Ə., Abedini, M.A. "Elektron kommersiya texnologiyalarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi məsələləri": [Elektron resurs] / <https://is.gd/s1yWr6>; Qasımzadə, R.S. "Azərbaycanda e-ticarət: müasir vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri". Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (Magistr dissertasiyası): [Elektron resurs] / <https://is.gd/SY39jR>. Lakin ölkəmizdə elektron

ticarətin hüquqi tənzimlənməsi heç vaxt müstəqil kompleks monoqrafik tədqiqatın predmeti olmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın **obyektini** elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi problemləri təşkil edir. Tədqiqatın **predmetini** elektron ticarət sahəsində tənzimləmə ilə bağlı hüquqi məsələlər: elektron ticarət əməliyyatlarının mülki hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində dövlətdaxili aktların səciyyəsi, beynəlxalq hüquqi tənzimləmə üzrə hüquqi aktların əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi, mövcud hüquq normalarının tətbiqi təcrübəsi və s. təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi probleminin həllinin nəzəri-hüquqi əsaslarının və hüquq tətbiqetmə aspektlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaq və ümumi qanunauyğunluqları müəyyən etməkdir. Qeyd edilən məqsədə nail olunması üçün aşağıdakı **vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- elektron ticarətin anlayışını, xüsusiyyətlərini və növləri ilə bağlı doktrinal yanaşmaları araşdırmaq;
- elektron ticarətin hüquqi mənbələrini və bu sahədə milli qanunvericiliyi təhlil etmək;
- elektron ticarət sahəsində beynəlxalq hüquqi aktları müəyyən etmək;
- elektron sənəd dövriyyəsinin hüquqi tənzimlənməsini nəzərdən keçirmək;
- elektron müqavilənin ümumi xarakteristikasını təhlil etmək;
- elektron ticarət sahəsində müqavilələrin bağlanması və icrası ilə bağlı hüquqi problemləri araşdırmaq;
- elektron ticarət sahəsində "elektron imza"nın rolunu aydınlaşdırmaq;
- internet məkanında elektron ticarətin realizəsi ilə bağlı hüquqi problemləri müəyyən etmək;
- elektron ticarət sahəsində məxfiliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı hüquqi problemləri təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində ümumhüquqi metodlardan – sistemli təhlil, normativ və elmi materialların ümumiləşdirilməsi, tarixi yanaşma; xüsusi elmi metodlardan – müqayisəli hüquqşünaslıq, məntiqlilik və qeyri-hüquq elmləri üçün səciyyəvi olan statistik təhlil və s. metodlardan istifadə edilmişdir. Onların tətbiqi iddiaçıya nəzərdən keçirilən məsələlərin hərtərəfli və obyektiv araşdırmasına imkan vermişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı elmi müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

1. Elektron ticarət (*electronic commerce*) informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə sərbəst şəbəkə SSL (*secure sockets layer*) və SET (*secure electronic transaction*) metodlarından hər hansı birindən istifadə etməklə yazı, səs, görüntülü şəkildə əmtəə (mal) istehsalı, reklamı, satışı və xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi ilə bağlı satıcı (təchizatçı), alıcı (sifarişçi) və / və ya elektron sənəd dövriyyəsi vasitəçisi arasında məlumat mübadiləsi ilə həyata keçirilən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan sahibkarlıq fəaliyyətidir.

2. Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin normativ əsasını təşkil edən xüsusi qanunvericilik sistem olaraq özündə elektron ticarətin tənzimlənməsində iştirak edə bilən hüquq normalarını (maddi, prosessual və kolliziya, dövlətdaxili və beynəlxalq) təsbit edən normativ hüquqi aktları birləşdirir. Hüquqi tənzimləmə prosesində bu qanunvericiliyin tətbiqi *xüsusi qanun ümumi qanunu üstələyir (lex specialis derogat lex generalis)* prinsipinə əsaslanır.

3. Elektron ticarətin “*sərhədsiz*” olması obyektiv olaraq hüquqi tənzimləmədə beynəlxalq hüquqi aktlardan istifadə olunmasını şərtləndirir. Elektron ticarətin səmərəli hüquqi tənzimlənməsi zərurəti bu aktlarla dövlətdaxili qanunvericiliyin uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Elektron ticarətin çevik xarakterli olması kontekstində “*yumşaq hüquq*” (*soft law*) normalarını təsbit edən beynəlxalq hüquqi aktlar (məsələn, Model Qanun) dövlətdaxili qanunvericiliyin harmonizasiyası forması qismində çıxış edir.

4. Elektron ticarətlə bağlı münasibətlərin transsərhəd xarakterə malik olması bu münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində maddi hüquqi metodla yanaşı kolliziya hüquqi metodundan istifadə edilməsini şərtləndirir. Amma maddi xarakterli beynəlxalq hüquq (bir qayda olaraq beynəlxalq müqavilə) normalarının mövcudluğu hüquqi tənzimlənmədə kolliziya hüquqi metodundan istifadə edilməsini istisna edir.

5. Elektron ticarətin tənzimlənməsinin iradə azadlığı prinsipinə əsaslanması hüquqi tənzimlənmədə adət normalarından, xüsusilə ticarət adətlərindən istifadə edilməsini şərtləndirir. Ticarət adətlərinin beynəlxalq səviyyədə sistemləşdirilməsi isə elektron ticarətlə bağlı normaların unifikasiyası qismində qəbul edilə bilər.

6. Elektron ticarətlə bağlı konkret məzmunlu (özüicraediləbilən) hüquq normaları təsbit edən AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin AR-in hüquq sistemində birbaşa tətbiqi həmin müqavilələrin normaları ilə AR-in müvafiq qanunvericiliyi arasında mövcud olan ziddiyyətdən asılı deyildir.

7. Elektron müqavilə iradə ifadəsinin yeni forması olmaqla elektron ticarətlə bağlı satıcı, alıcı və xüsusi subyekt qismində informasiya vasitəçisinin iştirak etdiyi üçtərəfli mülki hüquq münasibətlərini yaradan, dəyişdirən və xitam edən elektron əqddir.

8. Elektron ticarət sahəsində informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi biznesin daha səmərəli təşkil olunmasına imkan versə də, fərdi məlumatların potensial transsərhəd ötürülməsi ilə müşayiət olunur. Bununla bağlı yarana biləcək təhlükənin qarşısının alınması istiqamətində elektron imza elektron mülki dövryyənin inkişaf dinamikasına xidmət etməklə elektron sənəddən (o cümlədən elektron rəsmiləşməni xüsusi proqramlar vasitəsilə həyata keçirməklə) istifadə edən şəxslərin hüquq və mənafələrinin qorunmasını təmin edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin mövzusunun seçilməsi qarşıya qoyulan problemin aktuallığından və hüquq elmində kifayət qədər araşdırılmamasından qaynaqlanır. Hazırkı

dissertasiya işi ölkəmizdə elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi problemlərinə həsr olunmuş monoqrafik xarakterli ilk elmi tədqiqat işidir. Dissertasiya işində qanunvericiliyin inkişafı üçün perspektivli istiqamətlərin müəllif modeli göstərilmiş, mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və informasiya xarakterinə münasibətdə onun tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması üçün təkliflər irəli sürülmüşdür. İlk dəfə olaraq elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri-hüquqi və praktiki problemləri hərtərəfli araşdırılmış, elektron ticarət ilə bağlı ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində mövcud tendensiyaları müəyyənləşdirən beynəlxalq və dövlətdaxili təcrübə təhlil edilmiş, elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlərin AR-in hüquq sistemindəki yeri və rolu müəyyənləşdirilmiş, kompleks xarakteri və sahələrarası əhəmiyyəti əsaslandırılmış, nəzərdən keçirilən ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində boşluqlar, nöqsanlar aşkar edilmiş və müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində hasil edilmiş müddəalar və nəticələr elektron ticarət sahəsində effektiv hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılmasına istiqamət verir, mövcud normativ hüquqi aktlarda əksini tapmayan müddəaları əsaslandırır.

Araşdırma nəticəsində işlənib hazırlanan nəticələr və praktiki tövsiyələr elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində mövcud qanunvericiliyi təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün dövlət orqanlarının fəaliyyətində əsas kimi götürülə bilər. Bundan başqa, təklif olunan praktiki tövsiyələr ümumilikdə biznes mühitinin inkişafında, biznes subyektlərinin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində səmərəliliyi artırma bilər. Tədqiqat işinin nəticələrindən sonrakı elmi tədqiqatlar aparılarkən, habelə Mülki hüquq, Beynəlxalq xüsusi hüquq, Sahibkarlıq hüququ, Müqavilə hüququ və İnformasiya hüququ fənləri tədris edilərkən istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları nüfuzlu elmi jurnallarda, həmçinin elmi-praktiki konfransların materiallarında dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi struktur baxımından girişdən, doqquz paraqrafı özündə birləşdirən üç fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna edilməklə dissertasiyanın ümumi həcmi boşluqsuz 249707 (iki yüz qırx doqquz min yeddi yüz yeddi) işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi aşağıdakı kimidir:

- Titul səhifəsi - 341 (üç yüz qırx bir) işarə;
- Mündəricat - 2090 (iki min doxsan) işarə;
- Giriş - 19207 (on doqquz min iki yüz yeddi) işarə;
- Birinci fəsil - 81072 (səksən bir min yetmiş iki) işarə;
- İkinci fəsil - 99390 (doxsan doqquz min üç yüz doxsan) işarə;
- Üçüncü fəsil - 40165 (qırx min yüz altmış beş) işarə;
- Nəticə - 7442 (yeddi min dörd yüz qırx iki) işarə.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində tədqiqat mövzusunun aktuallığı, problemin elmi işlənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, obyekt, predmeti, tədqiqat metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar təqdim edilir, həmçinin tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və dissertasiya işinin strukturu barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslə **"Elektron ticarətin nəzəri və normativ əsasları"** adlanır və üç paraqraftan ibarətdir. Həmin fəslin **"Elektron ticarətin bərqərar olması, normativ anlayışı və elmi yanaşmalar"** adlanan birinci paraqrafında qeyd olunur ki, sahibkarlıq fəaliyyəti növləri arasında informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə həyata keçirilən elektron ticarət fəaliyyəti özünəməxsus yer tutur.

İddiaçının fikrinə, elektron ticarət anlayışı dar və geniş mənada başa düşülür. Dar mənada o, "ticarət" anlayışına uyğun gələrək informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısını ifadə edir. Geniş mənada isə malların alqı-satqısı ilə yanaşı həm də xidmətlərin göstərilməsini və işlərin görülməsini əhatə edir. Bu hal isə həmin anlayışı "sahibkarlıq fəaliyyəti" anlayışının sinoniminə çevirir. Müəllif hesab edir ki, "elektron ticarət" anlayışının məzmununu da məhz "sahibkarlıq fəaliyyəti" anlayışının məzmunundan çıxış etməklə izah etmək lazımdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti isə geniş anlayış olan "iqtisadi fəaliyyət" anlayışının tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Tədqiqatçı bu qənaətə gəlir ki, elektron ticarət sahibkarlıq fəaliyyətinin informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə həyata keçirilən xüsusi növüdür. Elektron ticarət spesifik xüsusiyyətlərə və hüquqi keyfiyyət müəyyənliliyinə malikdir və onu hüquqi kateqoriya adlandırmaq olar.

Birinci fəslin **"Elektron ticarətin hüquqi tənzimləmə mənbələri və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi"** sərlövhəli ikinci paragrafında bildirilir ki, hüquq elmində hüququn mənbəyi anlayışına əsasən 2 istiqamətdən yanaşılır. Maddi mənada hüququn mənbəyi dedikdə hüquqi göstərişləri yaradan və onların icrasını təmin edən real qüvvə başa düşülür. Formal mənada hüququn mənbəyi dedikdə isə hüquqi göstərişlərin ifadəsinin xarici forması nəzərdə tutulur. Bu mənada hüququn mənbəyini cəmiyyətdə müvafiq hakimiyyət strukturlarının məzmunundan asılı olmayaraq ictimai münasibətlərin hüquqi tənziminə yönələn iradə ifadəsinin üsulları kimi qəbul etmək olar.

Elektron ticarət sahəsində hüququn mənbələri "Elektron ticarət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində əks olunmuşdur. Qeyd olunanları nəzərə alaraq elektron ticarət sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik aktlarını ümumi olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- beynəlxalq müqavilələr;
- sahəvi qanunvericilik;
- xüsusi qanunvericilik;
- digər normativ hüquqi aktlar.

Qanunvericilikdən də göründüyü kimi elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi müasir integrasiya tendensiyalarına uyğun olaraq beynəlxalq xarakter kəsb etməklə, bir tərəfdən tərəfdar çıxılan beynəlxalq müqavilələrə istinad edilirsə, digər tərəfdən daxili qanunvericilik aktlarının da xarici iqtisadi dövriyyənin tələblərinə uyğun harmonizasiya edilərək model (nümunəvi) tənzimləmə aktlarına çevrilməsini saxlamaqdadır.

Tədqiqatçının mövqeyinə görə elektron ticarət sahəsində qanunvericiliyi həmin qanunvericiliyə daxil olan aktların sahəvi əlamətlərinə görə də təsnifləşdirmək olar. Bu meyar əsasında bütün hüquq sahələrinə aid normaları əks etdirən kompleks hüquqi aktlar və konkret hüquq sahələrinə aid normaları əks etdirən sahəvi hüquqi aktlar fərqləndirilir.

Bu sahədə qanunvericiliyə daxil olan aktlar həmin aktların məzmununa görə maddi xarakterə malik olan aktlara ("Elektron ticarət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu kimi) və prosessual xarakterə malik olan aktlara bölünür.

Tabəçilik meyarına görə haqqında bəhs olunan hüquqi aktların ümumi anlayışları təsbit edən əsas aktlar (AR-in Mülki Məcəlləsi, "Elektron ticarət haqqında" AR-in Qanunu) və köməkçi aktlar (AR Nazirlər Kabinetinin, AR İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin aktları) kimi növlərini fərqləndirmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında elektron ticarət sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsinə dair birbaşa göstərişlər olmasa da, onların hüquqi tənzimlənməsinin əsaslarını müəyyən edən bir sıra müddəalar mövcuddur. Məsələn, Əsas Qanunun 15-ci maddəsinin II hissəsi, 29-cu və 59-cu maddələri elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin ümumi əsaslarını təşkil edir.

Birinci fəslin **üçüncü paragrafında** elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq hüquqi aktların rolu araşdırılmışdır. Müəllif göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr elektron ticarət haqqında qanunvericiliyin tərkib hissəsidir. Beynəlxalq müqavilə vasitəsi ilə dövlətlər, o cümlədən beynəlxalq hüququn digər subyektləri müxtəlif xarakterli məsələləri tənzimləyə bilirlər. Beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipi və normalarından fərqli olaraq beynəlxalq müqavilə

normaları dövlət üçün birbaşa öhdəlik yaratmır. Bunun üçün ilk növbədə konstitusion, daha sonra xüsusi qanunvericilik aktları ilə əsas yaradılmalıdır.

Tədqiqatçı belə bir nəticəyə gəlir ki, elektron ticarət sahəsində beynəlxalq-hüquqi aktlar sistemində universal xarakterli konvensiyalardan başqa məhz elektron ticarətə spesifik diqqət yetirən beynəlxalq müqavilələr və tövsiyələr də əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında elektron ticarətin inkişaf perspektivləri bu sahədə beynəlxalq qanunvericiliyin və təcrübənin öyrənilməsinə mühüm tələbat yaradır. Elektron ticarət sahəsində münasibətlərin olduqca çevik xarakterə malik olması nəzərə alınaraq bu sahədə dövlətdaxili aktların mütəmadi olaraq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması zəruridir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **"Elektron ticarətin hüquqi mexanizmləri: elektron müqavilə və elektron imzanın ümumi səciyyəsi"** adlanır və dörd paraqraftan ibarətdir. **Birinci paraqraf** elektron sənəd dövriyyəsinin hüquqi tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur. Qeyd edilir ki, kütləvi kommunikasiyanın və informasiyanın toplanması, saxlanması və emalı üçün yeni texnologiyaların yaranması informasiyanın sənədləşdirilməsi ilə bağlı ənənəvi fikirləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir, çünki elektron sənəd mübadiləsi kağız üzərində sənəd mübadiləsindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

İddiyanın fikrincə, elektron sənəd dövriyyəsinin gündəlik həyatın bütün sferalarında mövcudluğunu, həmçinin məlumatların dəyişdirilə bilinməsinin asanlığını nəzərə alaraq elektron sənədlərin icazəsiz (və ya qanunsuz) dəyişikliklərdən qorunması mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və bütün bu proseslərin legitimləşdirilməsi obyektiv bir zərurətə çevrilmişdir. Sözügedən proseslərin hüquq müstəvisində nizama salınmasına və ən əsası da "elektron sənəd dövriyyəsi" anlayışına müxtəlif ölkələrin qanunvericiləri müxtəlif yollarla yanaşır, lakin onların hamısı mülki hüququn ümumhüquqi prinsiplərindən çıxış edirlər.

Qanunvericilik ümumilikdə elektron sənəd dövriyyəsinin geniş şəkildə tanınmasına və inkişafına kömək edir. Onun hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinin müddəalarına

əsaslanır ki, bu da elektron və ya digər rabitə vasitələri ilə sənədlərin mübadiləsi yolu ilə müqavilələrin bağlanması mümkünliyünü nəzərdə tutur.

Müəllifin mövqeyinə görə, elektron sənədə bu cür tərif vermək olar: "Elektron sənəd dedikdə maddi daşıyıcıda yazılmış, elektron formada olan informasiya kimi müəyyən edilə bilən, həqiqiliyi kifayət qədər etibarlılıq dərəcəsi ilə təsdiqlənən, elektron sənəd dövriyyəsinin iştirakçıları tərəfindən tanınan, səlahiyyətli orqan tərəfindən təsdiq edilmiş və ya qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olan elektron kommunikasiya başa düşülür".

İkinci fəslin "**Elektron müqavilənin ümumi səciyyəsi**" başlıqlı ikinci paraqrafında göstərilir ki, telekommunikasiya şəbəkələri üzərindən əqdlərin bağlanması ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi adi hala çevrilmişdir. Amma beynəlxalq sənədlərdə "elektron ticarət" termininə birbaşa istinad, demək olar ki, yoxdur.

Tədqiqatçının təbirincə, elektron ticarətin ən sadə və dəqiq tərifini "BMT-nin beynəlxalq müqavilələrdə elektron kommunikasiyaların istifadəsinə dair" Konvensiyasından götürmək olar. Əksər hallarda elektron ticarət elektron kommunikasiyalardan istifadə etməklə müqavilələrin bağlanması və (və ya) icrası deməkdir, yəni söhbət elektron əqdlərin bağlanmasından və icrasından gedir. Elektron əqdlərin bağlanması ilə əlaqədar olaraq "elektron kommunikasiya" anlayışı "elektron sənəd"dən daha geniş şərh edilməlidir. Buna görə də elektron əqdlərin bağlanması üçün təkcə elektron sənəd dövriyyəsi vasitələri deyil, həm də ümumiyyətlə elektron məlumat mübadiləsi uyğun gəlir. Adıçəkilən Konvensiya bunu kontragentlərə əqdləri bağlamaq üçün istifadə olunan telekommunikasiya metodunu özlərinin müəyyən etməsinə imkan verməklə təsdiqləyir.

Əqdin elektron forması iradə ifadəsinin yeni formasıdır. O, əqdin şifahi və yazılı formaları ilə birlikdə mövcuddur. Bu səbəbdən müəllif hesab edir ki, AR-in Mülki Məcəlləsinə əqdin elektron formasının tərifini və xüsusi hüquqi tənzimlənməsini ehtiva edən xüsusi bir fəsil əlavə edilməlidir. Elektron sənədlər sadəcə kağız sənədlərin təqlidi olmamalıdır.

Hesab edilir ki, elektron sənəd konsepsiyasının təhlilinə əsasən elektron formada (yəni müxtəlif elektron rabitə vasitələrindən istifadə etməklə elektron mesajların mübadiləsi yolu ilə) bağlanan razılaşmaları elektron əqdlər kimi adlandırmaq daha məqsədmüvafiqdir. Əqdin anlayışının təhlili belə bir fikri qeyd etməyə əsas verir ki, onun predmeti mülki hüquq subyektlərinin mülki hüquq və vəzifələrinin yaranmasına, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş hərəkətləridir. Eyni proses elektron əqdlərə də aiddir.

İkinci fəslin **üçüncü paraqrafında** elektron ticarət sahəsində müqavilələrin bağlanması və icrası ilə bağlı hüquqi problemlər təhlil edilir. Bildirilir ki, elektron məlumatlardan istifadə etməklə müqavilələrin bağlanması zamanı yaranan əsas problemlərdən biri müqavilənin bağlanma yerinin müəyyən edilməsinin çətinliyidir. Təcrübədə belə suallar ən çox beynəlxalq xüsusi hüquqda yaranır. Onların həlli bağlanmış müqavilələrin hansı yurisdiksiyaya aid olduğunu və hər bir konkret halda tətbiq olunan qanunu müəyyən etmək üçün vacibdir. Elektron informasiya şəbəkəsində elektron müqavilənin bağlanması transmilli xarakter daşıyır və buna görə də beynəlxalq xüsusi hüququn hüquqi tənzimləmə dairəsinə daxil olur. Elektron hüquq münasibətlərində bu məsələ təkcə qarşı tərəflər müxtəlif dövlətlərin rezidentləri olduqda yaranmır. Elektron şəbəkələrin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, oferta verən şəxs istənilən şəbəkə serverində təklif yerləşdirə bilər, onun coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq, təklif verənin vətəndaşı olduğu dövlətdə olması şərt deyil. Bir qayda olaraq müqavilə formasını və ya robot proqramını yerləşdirən server təklif edənə aid deyilsə, o zaman müqavilənin əslində hansı dövlətin ərazisində bağlanacağını bilmir. Öz növbəsində ortaq istənilən dövlətdən, eləcə də dünyada heç bir dövlətin yurisdiksiyasında olmayan yerlərdən: açıq dənizlərdən, təyyarənin bortundan qəbulu ləğv edə bilər.

İddiaçı hesab edir ki, elektron əqdləri xarakterizə edərkən iki əsas məqama – əqdin bağlanmasına və icrasına xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Müqavilələrin bağlanması kontekstində oferta və aksept elektron kommunikasiyalar şəklində edilə bilər. Bu, mülki hüququn prinsiplərinə uyğundur.

Elektron ticarətdə müqavilə bağlanarkən üçtərəfli mülki hüquqi münasibətlər yaranır ki, həmin münasibətlərdə satıcı və alıcı ilə yanaşı xüsusi subyekt – informasiya vasitəçisi iştirak edir, bu subyekti müqavilənin tərəfi olmamaqla hüquq münasibətlərinin subyekti adlandırmaq olar.

İkinci fəslin "**Elektron imzanın ümumi səciyyəsi**" sərlövhəli dördüncü paragrafında qeyd olunur ki, elektron imza elektron mülki dövriyyənin inkişaf dinamikasına xidmət edən və elektron sənəddən istifadə edən şəxslərin hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin edən vasitədir. Elektron imza elektron sənədin müəllifini və onun həqiqiliyini təsdiqləyən vasitə kimi həm beynəlxalq, həm də milli qanunvericilikdə birbaşa təsbit edilir. Elektron imza anlayışına dünya dövlətlərinin bir çox beynəlxalq və milli aktlarında rast gəlinir. Təəssüf ki, hər bir dövlət və ya beynəlxalq təşkilat elektron imzanın tərifinə düzəlişlər etməyə, onun əlavə xüsusiyyətlərini təsvir etməyə, məqsədini başqa cür dərk etməyə çalışır. Təcrübədə elektron imza ilə bağlı ümumi anlayış yoxdur və çox vaxt elektron imza, rəqəmsal imza kimi sinonimlərdən istifadə olunur. Bütün bunlar qanunvericiliyin bütövlüyünün, elektron imzadan istifadə ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinin ümumi mənzərəsinin müəyyən dərəcədə pozulmasına, elektron imzadan istifadənin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin mürəkkəbləşməsinə gətirib çıxarır.

Müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə və müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyində eyni anlayışa fərqli yanaşmalara baxmayaraq müəllif beynəlxalq əməkdaşlığa əsaslanaraq göstərir ki, elektron imza haqqında müxtəlifliklərin aradan qaldırılması və bu istiqamətdə fikirlərin yaxınlaşmasına ehtiyac var.

Digər vasitələr kimi elektron imza üstünlükləri ilə yanaşı müəyyən çatışmazlıqlara malikdir. Elektron imza yaratma alqoritmi birtərəfli funksiyadır. Açıq açar və hesablamanın nəticəsi (elektron imzanın özü) haqqında məlumata malik olmaqla elektron imza yaratmaq üçün alqoritm, yəni xüsusi açar tapmaq mümkün olsa da, çox çətindir. Şübhəsiz ki, köhnəlmiş texniki vasitələrdən uzun müddət istifadə edildisə, o zaman xüsusi açar alqoritmının açıqlanması ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə artır. İddiaçı bu halda

elmi tərəqqi ilə ayaqlaşmağı və elektron imzanın texniki vasitələrinin dəyişdirilməsini tövsiyə edir.

Növbəti çatışmazlıq elektron imzanın sənədin müəllifi haqqında yalnız dolayı nəticəyə gəlməyə imkan verməsidir, çünki elektron imza ilə təsdiq edilmiş elektron sənədi qəbul edən tərəf qarşı tərəfin səlahiyyətli olmasına tam əmin ola bilməz. Elektron imzanın autentifikasiyası yalnız sənədi imzalayan şəxsin məxfi açarı bilməsini göstərir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə **"Elektron ticarətin realizəsi üzrə hüquqi problemlər"** adlanır və iki paraqraftan ibarətdir. Sözügedən fəslin **"İnternet məkanında elektron ticarətin realizəsi ilə bağlı hüquqi problemlər"** başlıqlı birinci paraqrafında qeyd olunur ki, elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi problemi ötən əsrin sonlarında cəmiyyətin informasiyalasdırılması, yeni tipli cəmiyyətə – informasiya (post-sənaye) cəmiyyətinə keçidlə əlaqədar yaranmışdır. Elektron rabitə vasitələri ilə müxtəlif növ əqdlərin bağlanması və bu cür əqdlərin sayının artması, elektron ticarət sistemi çərçivəsində əqdlərlə bağlı mübahisələrin yaranması elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin yetərli olmadığını nümayiş etdirdi. Elektron ticarət qanunvericiliklə sistemli şəkildə tənzimlənməlidir. Azərbaycanda elektron ticarət sisteminin aydın və konkret şəkildə qanunvericiliklə tənzimlənməsinə ehtiyac vardır. Elektron ticarət sferası, ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqla tənzimlənir, lakin internet müxtəlif ölkələrdən olan kontragentlərə əməliyyatlar aparmağa imkan verdiyinə görə effektiv və vahid hüquqi tənzimləmənin olmaması onların qorunmasına ciddi maneədir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və elektron ticarətin inkişaf dinamikasını nəzərə alaraq müvafiq beynəlxalq-hüquqi və milli tənzimləmə obyektiv zərurətdir.

Üçüncü fəslin **ikinci paraqrafında** elektron ticarət sahəsində məxfiliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı hüquqi problemlər nəzərdən keçirilir. Göstərilir ki, müasir şəraitdə elektron ödənişlərin həyata keçirilməsində elektron sənədlərin mübadiləsi qaydasının tənzimlənməsi, habelə elektron ticarət sahəsində məxfiliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri tam şəkildə həll edilməmişdir. Bütün bunların mülki-hüquqi tənzimləmə

nöqteyi-nəzərindən, o cümlədən hüquqi tənzimləmənin müasir modelinin formalaşdırılması baxımından inkişafa ehtiyacı vardır. Elektron ticarətin həyata keçirilməsində informasiya və telekommunikasiya vasitələrinin istifadəsi ilə əlaqədar olaraq bu sahədə ümumi təhlükəsizlik və məxfilik təhdidləri mövcuddur: kompüter virusları, kompüter fırılداqları, kompüterlərin sındırılması, kompüter hücumları, mesajın ötürülməməsi və ya ötürülməsində gecikmə, məlumatların düzgün olmayan ünvana ötürülməsi, məlumatların məxfiliyinin açıqlanması kimi problemləri sadalamaq olar. Bu səbəbdən sözügedən istiqamətlər elektron ticarət fəaliyyəti üçün mühüm aktuallıq kəsb edir.

"İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda fərdi məlumatlara anlayış verilməsə də, "konfidensial informasiya" anlayışından istifadə olunur. Qanunun təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, konfidensial informasiya fərqli anlayışdır.

Azərbaycan Respublikasında fərdi məlumatların qorunması sferasında spesifik normativ hüquqi sənəd 11 may 2010-cu il tarixli "Fərdi məlumatlar haqqında" Qanundur. Həmin Qanunun 2.1.1-ci maddəsində "fərdi məlumatlar"a anlayış verilmişdir. Müəllif hesab edir ki, bu anlayış abstrakt və geniş xarakterlidir. Qanunun müddəaları fərdi məlumatlar anlayışını tam olaraq, detallı şəkildə açmır. Bu və ya digər fiziki şəxsi müəyyən etməyə imkan verən hansı məlumatı fərdi məlumat hesab etmək olar? Fərdi məlumat anlayışının əhatə dairəsi necədir? kimi suallar yaranır. Digər tərəfdən bu anlayışdakı "birbaşa" və "dolaylı" ifadələrinə də aydınlıq gətirilmir ki, bu da təcrübədə qeyri-müəyyənliklərə gətirib çıxarır, sui-istifadə hallarına yol açır.

İddiənin təbirincə, fərdi məlumatlar fiziki şəxsi müəyyən etmək məqsədilə müxtəlif meyarlar (fiziki, psixi, fizioloji, iqtisadi, mədəni, sosial xüsusiyyətlər, münasibətlər və birliklər) əsasında həmin fiziki şəxsə aid edilən informasiyadır.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı əsas nəticələr müəyyən edilmişdir:

1. Elektron ticarət sahəsində yaranan münasibətlər bir sıra hüquq sahələrinin (mülki, maliyyə, inzibati, cinayət və s.)

tənzimətmə obyektinə daxildir. Elektron ticarət spesifik xüsusiyyətlərə və hüquqi keyfiyyət müəyyənliyinə malikdir və onu hüquqi kateqoriya adlandırmaq olar. Elektron ticarət anlayışı dar və geniş mənada başa düşülür. Dar mənada o, ticarət anlayışına uyğun gələrək informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısını ifadə edir. Geniş mənada isə malların alqı-satqısı ilə yanaşı həm də xidmətlərin göstərilməsini və işlərin görülməsini əhatə edir. Bu hal isə həmin anlayışı sahibkarlıq fəaliyyəti anlayışının sinoniminə çevirir.

2. Elektron ticarətlə bağlı qanunvericilik AR-in qanunvericilik sisteminə "xüsusi statuslu" qanunvericilik qismində daxildir. Bu qanunvericilik sisteminə elektron ticarətlə bağlı hüquq normalarını təsbit edən dövlətdaxili normativ hüquqi aktlar və AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr daxildir. İddiəçinin mövqeyinə görə, elektron ticarət sahəsində münasibətlərin sürətli inkişafı bu münasibətləri tənzimləyəcək vahid məcəllələşdirilmiş aktın qəbul edilməsini labüd edir.

3. Elektron ticarətin "sərhədsiz" xarakteri nəzərə alınmaqla hüquqi tənzimətmədə beynəlxalq hüquqi aktlara üstünlük verilməsi, AR qanunvericiliyinin bu aktlara uyğunlaşdırılması zəruridir. Bu baxımdan: a) AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr birbaşa tətbiq edilməlidir. Birbaşa tətbiq edilə bilmədiyi halda beynəlxalq müqavilə normalarının müddəaları AR-in sahəvi qanunvericilik aktlarına daxil edilir; b) "yumşaq hüquq" normalarının AR-in xüsusi qanunvericiliyinə daxil edilməsi resepsiya formasında baş verir. Bu formada Model Qanunda təsbit olunan "məlumat ismarıcı", "elektron məlumat mübadiləsi", "məlumat ismarıcının təşəbbüskarı", "məlumat ismarıcının ünvan sahibi", "konkret məlumat ismarıcına münasibətdə vasitəçi" və s. ilə bağlı müddəaların "Elektron ticarət haqqında" AR Qanununa daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı; c) xarici ünsür kəsb etməsi halında tətbiq edilə bilən kolliziya hüquqi metodu elektron ticarətlə bağlı unifikasiya edilmiş maddi hüquq normalarının olması halında istisna edilir; d) elektron ticarətdə adətlərin tətbiqi Mülki Məcəllənin 11-ci və "Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında" Qanunun 1-ci maddəsinə əsaslanmalıdır.

4. Elektron sənədə bu cür anlayış verilməsi məqsədəuyğun olardı: Elektron sənəd dedikdə maddi daşıyıcıda yazılmış, elektron formada olan informasiya kimi müəyyən edilə bilən, həqiqiliyi kifayət qədər etibarlılıq dərəcəsi ilə təsdiqlənən, elektron sənəd döviyyəsinin iştirakçıları tərəfindən tanınan, səlahiyyətli orqan tərəfindən təsdiq edilmiş və ya qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olan elektron kommunikasiya başa düşülür.

5. Əqdin elektron forması iradə ifadəsinin yeni formasıdır. O, əqdin şifahi və yazılı formaları ilə birlikdə mövcuddur. Bu səbəbdən: a) elektron formada (yəni müxtəlif elektron rabitə vasitələrindən istifadə etməklə elektron mesajların mübadiləsi yolu ilə) bağlanan razılaşmaların elektron əqdlər kimi adlandırılması daha məqsədəuyğundur; b) AR Mülki Məcəlləsinə əqdin elektron formasının tərifini və hüquqi tənzimlənməsini ehtiva edən xüsusi bir fəslin əlavə edilməsi məqsədəuyğundur.

6. Elektron əqdləri xarakterizə edərkən iki əsas məqama – əqdin bağlanmasına və icrasına xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Müqavilələrin bağlanması kontekstində oferta və aksept elektron kommunikasiyalar şəklində edilə bilər. Bu, mülki hüququn prinsiplərinə uyğundur. Etibarsızlıq üçün eyni əsaslar adi əqdlərə aid olduğu kimi elektron əqdlərə də şamil edilir.

7. Elektron sənəddən istifadə edən şəxslərin hüquq və mənafelərinin qorunmasını təmin edən elektron imza üstünlükləri ilə yanaşı müəyyən çatışmazlıqlara malikdir. Elektron imza yaratma alqoritmı birtərəfli funksiyadır. Açıq açar və hesablamanın nəticəsi (elektron imzanın özü) haqqında məlumata malik olmaqla elektron imza yaratmaq üçün alqoritm, yəni xüsusi açar tapmaq mümkün olsa da, çox çətindir. Şübhəsiz ki, köhnəlmiş texniki vasitələrdən uzun müddət istifadə edilsə, o zaman xüsusi açar alqoritmının açıqlanması ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə artır. İddiaçı bu halda elmi tərəqqi ilə ayaqlaşmağı və elektron imzanın texniki vasitələrinin dəyişdirilməsini tövsiyə edir. Növbəti çatışmazlıq elektron imzanın sənədin müəllifi haqqında yalnız dolayı nəticəyə gəlməyə imkan verməsidir, çünki elektron imza ilə təsdiq edilmiş elektron sənədi qəbul edən tərəf texniki vasitələrin yaradılmasına tam əmin ola

bilməz. Elektron imzanın autentifikasiyası yalnız sənədi imzalayan şəxsin məxfi açarı bilməsini göstərir.

8. Elektron imza ilə imzalanmış elektron sənəd öz statusuna görə bu imzadan istifadə edən şəxslərin hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi imkanını təmin edən yazılı sənədlərə bərabərdir. Məhkəmə prosesində sübut kimi çıxış etmək imkanı elektron imza ilə imzalanmış elektron sənədin zəruri keyfiyyətidir. Elektron sənəd o halda hüquqi qüvvəyə malik sayıla bilər ki, o, məhkəmədə sübut kimi tanınsın və belə bir sənəd elektron sənəd dövrində iştirak edən şəxslərin qanuni hüquq və mənafelərini qoruya bilsin. Elektron imza ilə imzalanmış elektron sənəd hüquqi qüvvəsinə görə əlyazma imzası ilə imzalanmış yazılı sənədə bərabərdir, yazılı sənədin əsas xüsusiyyətlərinə (elektron sənədin surətlərini təqdim etmək imkanı daxil olmaqla) malikdir. Mülki hüquq münasibətlərinin hər bir iştirakçısı öz mülki hüquqlarının müdafiəsində elektron sənədlərdən və elektron imzalardan istifadə edə bilər.

9. AR-də məhkəmə proseslərində elektron sübutetmə metodundan istifadə zamanı mülki və ya cinayət, yaxud da inzibati sferadan olan proseslərə üstünlük verilməsi düzgün olmazdı. Bütün sferalardan olan proseslərdə elektron sübutetmə metodundan istifadə mümkündür və bu istiqamətdə prinsipial maneələr də yoxdur. Tədqiqatçı hesab edir ki, əsas problemlər sırf texniki məsələlərlə – zəruri proqram təminatları, internet şəbəkəsi və informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlıdır.

10. Elektron əqdlərin hüquqi tənzimlənməsinin inkişafında irəliləyişlərə baxmayaraq bir çox problemlər indiyədək həll olunmamışdır. Həll edilməli olan ən aktual məsələlər bunlardır: 1) elektron əqdlər sahəsində qanunvericiliyə əməl olunması və nəzarət olunmasına kifayət qədər imkanların və müvafiq şəraitin olmaması; 2) elektron imzadan istifadənin əsas prinsiplərinin milli qanunvericiliklərdə tənzimlənməsindəki fərqlər (məsələn, texnoloji neytrallıq prinsipi); 3) elektron imza sistemlərinin sertifikatlaşdırılmasında və ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsində əhəmiyyətli investisiyalara ehtiyac; 4) elektron imza ilə bağlı əsas məsələlərin tənzimlənməsinə baxmayaraq elektron ticarət üçün mühüm şərtlərin müəyyən edilməməsi.

11. Elektron ticarətlə bağlı çıxarılan xarici məhkəmə qərarının tanınması və icrası üçün əsas maneə AR ilə ərazisində belə bir qərarın qəbul edildiyi dövlət arasında beynəlxalq müqavilənin olub-olmamasıdır. Bu maneə uğurla keçildiyi təqdirdə AR məhkəməsinin belə bir qərarı tanımaq və icra etməkdən imtina etməsi üçün mümkün əsasların siyahısı geniş deyil. İnternetin transsərhəd xarakteri yurisdiksiya məsələlərinin beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsinin məqsədəuyğun olduğu qənaətinə gətirir. Xüsusilə internetdən istifadə ilə bağlı fəaliyyət üçün tətbiq edilən yurisdiksiyanı müəyyən edən və ya hətta müəyyən məsələlər üzrə vahid qaydaları özündə əks etdirən beynəlxalq müqavilənin bağlanması təklif olunur. Bu mənada 2005-ci il iyunun 30-da Beynəlxalq Xüsusi Hüquq üzrə Haaqa Konfransının XX iclasında qəbul edilən "Məhkəmə seçimi üzrə razılaşmalar haqqında" Haaqa Konvensiyasının AR tərəfindən tanınması məqsədəuyğundur.

12. İnternetdə bizneslə məşğul olan və ya fərdi məlumatlarla əlaqəli olan biznes elementlərini emal edən şəxs fərdi məlumatların potensial transsərhəd ötürülməsi ilə üzləşir. Bununla əlaqədar olaraq lokallaşdırma tələblərini yerinə yetirməklə yanaşı məxfilik siyasətinə və fərdi məlumat subyektləri ilə müqavilələrə onların bu cür ötürülməyə razılıq verməsi şərtlərinin daxil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri çap edilmişdir:

1. Elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində milli qanunvericilik aktlarının təsnifatı // - Bakı: Qanun, - 2021. № 10, - s. 36-42.

2. Elektron sənəd dövriyyəsinin hüquqi tənzimlənməsi: nəzəri və praktiki problemlər // - Bakı: Qanun, - 2022. № 09, - s. 65-70.

3. İnternet məkanında elektron ticarətin realizəsi problemləri // AMEA Elm Tarixi İnstitutunda "Elm tarixi və elmsünaslıq: fənlərarası tədqiqatlar" mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları, - Bakı: - 14 oktyabr, - 2022, - s. 350-355.

4. Elektron ticarətin vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı hüquqi problemlər // - Bakı: Qanun, - 2022. № 11, - s. 27-33.

5. Legal problems related to the conclusion and execution of contracts in the field of electronic trade // - Drohobych (Ukraine): LAW UA, - 2022. № 03, - pp. 107-113.

6. Security ensuring problems on electronic trade // - Drohobych (Ukraine): European perspectives, - 2022. № 04, - pp. 152-157.

7. Elektron ticarət sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar // - Bakı: Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, - 2022. № 03, - s. 90-97.

8. Possibilities of influence of the internet on dynamics of development of electronic commerce // Сборник статей по материалам СХХІХ международной научно-практической конференции "Инновационные подходы в современной науке", - Москва: - 8 ноября, - 2022, - с. 63-69.

9. The essential role of electronic contracts in the legal regulation of electronic commerce // - Сборник статей Международной научно-практической конференции "Актуальные вопросы развития экономики и юриспруденции", - Петрозаводск (Российская Федерация): - 14 ноября, - 2022, - с. 63-67.

10. Elektron ticarət anlayışı // - Bakı: Qanun, - 2023. № 05, - s. 34-38.

11. Legal sources of electronic commerce // - Сборник статей XXIX Международной научно-практической конференции "Актуальные вопросы современной науки и образования", Пенза (Российская Федерация): - 20 мая, - 2023, - с. 194-196.

Dissertasiyanın müdafiəsi "21" "may" 2025-ci il tarixində saat 10:00 Bakı Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.44 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1438, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov 33, I korpus, auditoriya 608.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "17" "aprel" 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 04.04.25
Kağızın formatı: A5
Həcm: 42337 işarə
Tiraj: 100